

LBRIS

We know
books

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

O VECINĂTATE DIFICILĂ

Relațiile româno-ruse/sovietice

(1914-1965)

Ediția a II-a revăzută și adăugită

Radu Tudorancea
coordonator

 **CETATEA
DE SCAUN**

Prefață	7
Notă	11
Bogdan Popa , <i>Prejudecăți, așteptări, realitate. Alianța cu Rusia înainte și după 1917 în percepțiile contemporanilor</i>	15
Daniel Cain , <i>Din neajunsurile războiului de alianță: români și ruși pe frontul românesc (1916-1917)</i>	35
Gabriela Dristar , <i>Agitații revoluționare pe frontul românesc și în Basarabia în dosarele curții marțiale 1917-1918. Cazurile particulare ale simpatizanților bolșevici Flidman Bernard și Alexei A. Cozac</i>	65
Radu Tudorancea , <i>Repere istoriografice ale chestiunii tezaurului României de la Moscova</i>	80
Cristian Vasile , <i>Mihail Ralea și raportarea sa față de problematica relațiilor româno-sovietice</i>	117
Simion Gheorghiu , <i>Chestiunea tezaurului României de la Moscova în istoriografia sovietică și rusă</i>	150
Emanuel Plopeanu , <i>Frontiere certe în vremuri incerte: opinii politice și de presă despre frontiera româno-sovietică în perioada 1941-1943</i>	169
Mioara Anton , <i>Re-evaluarea unui diferend. Tezaurul românesc în dinamica relațiilor româno-sovietice (septembrie 1965)</i>	211

PREJUDECĂȚI, AȘTEPTĂRI, REALITATE. ALIANȚA CU RUSIA ÎNAINTE ȘI DUPĂ 1917 ÎN PERCEPȚIILE CONTEMPORANILOR

Bogdan Popa*

Prejudice, Expectations and A Reality Check: The Alliance with Russia Before and After 1917 in Contemporary Perceptions. In this article, I investigate the Romanian-Russian alliance as witnessed, understood and presented by soldiers and civilians without access to the narrow circles of political decision. Concluded as part of the Romanian switch of allegiances from the Central Powers to the Entente in August 1916, the military and political alliance with Russia followed a century-long of alternating relations: from open cooperation to cold conflict. The mistrust of the Romanians was accentuated by the difficult military cooperation, from the beginning of the 1916 campaign onwards. The unpredictability of the war, terrible for its contemporaries, is a key element for my research. As the events unfolded, the political, military as well as the daily relations between the two formal partners made way for more and more judgements on the reality of the alliance. The overwhelmingly negative image of the Russian army contrasted with the enthusiasm shown for the French military and medical missions. The issue of the National Bank treasury was absent from many writings – including some published more than a century after the events unfolded – a fact, which proves that most of the military personnel and civilians were unaware either of the evacuation itself, or of its national, political, and economic importance.

Keywords: *Romania, Russia, First World War, public opinion, public perceptions.*

* Institutul „Nicolae Iorga”, București, bogdan.popa@iini.ro

Rezultatele cuprinse în această lucrare au fost obținute în cadrul Grantului de cercetare GAR-UM-2019-TEZROMOS, realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor, aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația „PATRIMONIU”, cod grant GAR-UM-2019-II.8-7, denumire grant *Chestiunea Tezaurului României la Moscova. Surse, evoluții și abordări istoriografice.*

La originea acestei contribuții se află necesitatea de a relua critic problema tezaurului românesc evacuat în Rusia în 1916, ca parte firească a efortului istoriografic inspirat de Centenarul Marelui Război și al Marii Uniri. Istoria tezaurului Băncii Naționale trebuie studiată ca parte integrantă a istoriei politice, militare și sociale a participării României la Primul Război Mondial. Problema tezaurului a rămas, alături de cea a Basarabiei, o preocupare constantă a cercurilor politice și diplomatice românești, indiferent dacă regimul politic a fost democratic sau totalitar¹.

Istoriografia românească, întocmai ca și cea sovietică și cea rusă, a reflectat de regulă punctele de vedere oficiale, politice, îmbinate cu exprimări sentimentale și naționale. Ca și dialogul politic, cel istoriografic pare interminabil și în același timp mai mult aparent decât concret.

Desfășurarea evacuării și a returnării parțiale a tezaurului Băncii Naționale din București la Iași și apoi la Moscova sunt evenimente foarte bine cunoscute², ce nu pot fi separate nici de desfășurarea propriu-zisă a războiului mondial, nici de particularitățile relațiilor diplomatice pe durată lungă. Avatarurile relațiilor româno-sovietice din perioada comunistă, momentele de cooperare și tensiune, se întrevăd în scrierile istoriografice. Un exemplu este articolul lui Vasile Liveanu din 1956, în care pacea de la Bufta era un motiv de învinuire a „guvernului burghezo-moșieresc român”. Mai mult, „istoricii burghezi” păreau a fi găsit scuza revoluției din octombrie 1917 pentru a sublinia

¹ Alexandru-Murad Mironov, *Vremea încercărilor. Relațiile româno-sovietice 1930-1940*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013, p. 32. Autorul citează și dezvoltă punctele litigioase identificate de Ion Calafeteanu în 1967, într-o lucrare alcătuită inițial pentru uzul intern al Ministerului Afacerilor Externe.

² Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român dela Moscova*, București, Cartea Românească, 1934; Octavian Dascăl, *Christian Racovski și Tezaurul României de la Moscova în 1918*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, s.n., XVIII, 2019, p. 45-61.

anti-sovietismul politicianilor români³. Spre sfârșitul regimului comunist, apariția ediției a III-a, din nou revizuită, a istoriei lui Constantin Kirițescu, reflecta schimbarea de politică externă și schimbările de discurs în cea internă. În introducerea semnată de Mircea N. Popa erau discutate elemente precum o „încetineală voită și calculată” a trupelor țariste în 1916, o anume satisfacție a înfrângerii din bătălia pentru București, dar și „sechestrarea tezaurului de către guvernul sovietic” și problema unirii Basarabiei⁴.

Scopul acestui articol este de a analiza realitatea alianței cu Rusia așa cum apare în surse tipărite sau de arhivă ce provin în cea mai mare parte de la militari și civili din afara grupului restrâns de decizie politică din România anilor 1914-1918. Prejudecățile și așteptările opiniei publice românești sunt puncte firești de pornire într-o asemenea analiză. Aderarea la Antantă, în august 1916, a dus la acutizarea dezbaterilor politice, ideologice și intelectuale despre rolul dual al Rusiei în istoria secolului al XIX-lea românesc. Pentru acest articol, opiniile, previziunile sau justificările celor aflați efectiv în cercul de decizie politică și militară – familia regală, membrii guvernului, comandanții armatei – sunt mai puțin relevante. Jurnalele, memoriile sau scrisorile ofițerilor, ostașilor și civililor care au executat ordinele și au suferit, sau s-au bucurat, în anii războiului reprezintă o sursă din ce în ce mai căutată și mai citată de istoricii români. Pentru aceștia, desfășurarea propriu-zisă a războiului și evoluțiile vieții cotidiene în spatele frontului au fost cu totul impredictibile. Chiar și atunci când cei mai pesimiști critici ai acțiunilor României au avut situația de partea lor, evoluțiile ulterioare au redus totul la o chestiune de moment.

³ Vasile Liveanu, *Caracterul antisovietic și antipopular al Tratatului de la Buftea (5 martie 1918)*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, I, 1956, p. 5-6.

⁴ Mircea N. Popa, *Introducere*, în Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 11, 16-17.

Pentru cercetarea de față, această imprezibilitate este esențială, deoarece dezvăluie mai presus de orice prejudecățile, așteptările, dar mai ales realitatea alianței cu Rusia. Percepțiile contemporanilor asupra acestui din urmă aspect cer o analiză mult mai atentă, mai subtilă a surselor istorice. Totodată, această cercetare nu trebuie înțeleasă ca o simplă analiză de discurs. Cu alte cuvinte, este important de stabilit dacă memoriile, jurnalele sau analizele contemporane au rămas exact în forma în care au fost scrise sau au fost revizuite, regândite de autorii lor. Deosebit de importante și interesante sunt mai ales cele scrise în timpul anului revoluționar 1917. Rolul armatei ruse în luptele de la Mărășești nu poate fi – și nu a fost negat de contemporani; dar faptul că mișcările revoluționare și indisciplina au cuprins trupele din Moldova imediat după acest moment a dat impresia că acesta a fost motivul pentru care victoria nu a putut fi fructificată printr-o ofensivă majoră spre București.

Atenția istoricului de azi la detalii cronologice sau la anumite referințe indică tocmai faptul că numeroase asemenea scrieri au fost revăzute ulterior de autorii lor. Chiar și așa, modalitățile în care apar revoluția și bolșevismul în aceste surse sunt edificatoare pentru o istorie socială a războiului și a alianței, element mai puțin inclus în cercetărilor dedicate raporturilor politice, diplomatice și militare.

Planurile, dezbaterile și mai ales temerile generate de ideea refugiului total în Rusia⁵ apar cu deosebită claritate în memorialistica Primului Război Mondial. Nu același lucru poate fi afirmat despre problema tezaurului evacuat la Moscova. Această chestiune nu s-a regăsit în preocupările acelor memorialiști militari și civili, bărbați și femei, neimplicați în marile decizii politice și militare. Este mai plauzibil ca aceștia să nu fi știut deloc, decât să nu fi conștientizat impactul măsurii disperate a autorităților

⁵ Radu Tudorancea, *De la refugiul în Moldova la pribegia peste graniță. Refugiul românesc în Rusia (1916-1918)*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, 2018, p. 5-30; Idem, *Population Movements, Displacement and Refuge during World War I in Romania (1916-1918)*, în „New Europe College. Ștefan Odobleja Program Yearbook 2016-2017”, p. 322.

guvernamentale. Îmi întemeiez această afirmație pe absența oricărei referiri la tezaur în acele scrieri rămase necunoscute vreme de un secol (Grigore Romalo, Raul Dona, Constantin Ionescu, Alexandru Socec) pe care le voi analiza în rândurile de mai jos.

Faptul că problema tezaurului de la Moscova a fost discutată inițial în cercurile politice, pentru a fi pusă cu adevărat public abia după încheierea războiului, reiese dintr-o scriere, destul de polemică la adresa politicii externe și de propagandă internațională a Partidului Național Liberal, a arheologului și istoricului de artă Orest Tafrali. Membru al Misiunii universitare române, plecată în Franța în 1917, Orest Tafrali susținea în 1919-1920 că guvernului francez i se ceruse garantarea tezaurului evacuat. Informațiile sale fuseseră obținute prin intermediul lui Paul Brătășanu, care fusese primit în audiență, împreună cu Ermil Pangratti și alți politicieni și jurnaliști români, de către Georges Clemenceau⁶.

Prejudecăți și așteptări

Un calcul politic și militar rece, realist, arată că, în vara târzie a anului 1916, din punct de vedere geografic și logistic, alte forțe de sprijin decât cele ale Rusiei erau prea departe pentru a veni la timp în ajutorul armatei române. Același lucru poate fi spus și despre Rusia însăși, care avea frontiere comune cu trei imperii inamice: german, austro-ungar și otoman.

Ion G. Duca (1879-1933) rememora în amintirile sale momentele dramatice ale semnării tratatului de alianță dintre România și Antantă, la 4 august 1916. Este semnificativă afirmația potrivit căreia Ion I.C. Brătianu îl rugase insistent pe ministrul plenipotențiar al Rusiei la București, Stanisław Poklewski-Kozieleff (numit în 1913 la București), să nu fie uitat ajutorul militar promis⁷.

⁶ Orest Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, Ramuri, 1920, p. 26; cf. Alexandru Zub, *Istorici români în Marele Război*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iași, 51, 2014, p. 229.

⁷ I.G. Duca, *Amintiri politice*, I, München, Jon Dumitru Verlag, 1981, p. 257-259.

Câțiva memorialiști și istorici au scris despre existența unui dosar al negocierilor secrete cu Antanta. Acesta era pus de Ion I.C. Brătianu, sub condiția confidențialității, la dispoziția anumitor politicieni liberali (precum senatorul de Vâlcea Grigore Procopiu⁸) sau a autorilor de lucrări speciale (cum a fost cazul lui Constantin Kirițescu, devenit istoric oficial al participării României la război după ce I.G. Duca i-a mijlocit trei întâlniri cu I.C. Brătianu⁹). O asemenea afirmație trimite la ideea unui cerc restrâns în care se luau marile hotărâri.

Totuși, reorientarea României dinspre Puterile Centrale spre Antantă nu a fost un secret de stat strașnic păzit, așa cum arată însemnările politicianului conservator Titu Maiorescu¹⁰. Decizia oficială a venit în urma unui Consiliu de Coroană, neprevăzut de Constituție, nu a unei legi votate de Parlament, scria – în februarie 1917, în Bucureștiul ocupat – același Titu Maiorescu¹¹. Dincolo de considerentele de drept constituțional, decizia a fost motivată prin dezideratul unității naționale.

Din punct de vedere istoric și național (altfel spus, sentimental), alianța cu Rusia era privită în România cu neîncredere. Pentru mulți dintre oamenii politici și ofițerii superiori activi la începutul Primului Război Mondial, momentul 1877-1878 era parte a unei istorii trăite direct: independența de stat fusese obținută pe câmpul de luptă, alături de armata rusă, împotriva celei otomane, dar cu prețul cedării celor trei județe din Basarabia, compensate, e drept, de Dobrogea.

Neîncrederea în Rusia era veche și nu a depins de opțiunile ideologice și politice. Constantin Dobrogeanu-Gherea scria că Rusia reprezenta „cel mai mare pericol pentru existența neamului românesc”¹². La fel de adevărat este și faptul că marile evenimente

⁸ Grigore Procopiu, *Parlamentul în pribegie (1916-1918). Amintiri, note și impresii*, ediție de Daniel Cain, București, Humanitas, 2018, p. 265-266.

⁹ Constantin Kirițescu, *Ion G. Duca*, București, 1934, p. 13-14.

¹⁰ Titu Maiorescu, *România și războiul mondial. Însemnări zilnice inedite*, ediție de Stelian Neagoe, București, Machiavelli, 1999, p. 147.

¹¹ Titu Maiorescu, *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914-1917*, „Addenda” la Titu Maiorescu, *România și războiul mondial*, p. 251, 257.

¹² Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Neoioabăgia*, București, Socec, 1910, p. 41.

internaționale au produs reevaluări ale propriilor gânduri și opere. În scrierile sale istorice, Alexandru D. Xenopol a pus în lumină politică duală a Rusiei – reforme și protecție față de Imperiul Otoman, dar cu o agendă de cuceriri mai degrabă ascunsă; însă, în condițiile primului război balcanic, istoricul a pledat pentru reconcilierea cu marea putere vecină¹³. Asemenea contradicții și reconsiderări nu au scăpat nici observatorilor externi, precum Maude Rea Parkinson, care (în 1921 și dintr-o perspectivă filo-românească declarată), arăta publicului cititor din Marea Britanie că interesele naționale erau mai apropiate de Rusia, decât de Austro-Ungaria¹⁴.

Vizita familiei imperiale ruse la Constanța, pe lângă pompa și însemnătatea politică, nu transformase neîncrederea în colaborare. Desfășurarea impresionantă de forțe ruse trimise special pentru a asigura protecția familiei imperiale a contrastat puternic cu popularitatea de care se bucura familia regală română. Comandantul Corpului V Armată din Dobrogea, generalul Alexandru Socec, a notat în jurnalul său uimirea cu care țarul Nicolae al II-lea observa distanța fizică redusă dintre Carol I și supușii ieșiți să salute pe străzi pe cei doi suverani¹⁵.

Pentru perioada neutralității României, ca pentru timpul războiului, problema „germanofiliei”¹⁶ ca formă de „rusofobie” nu poate fi ignorată. Argumentele oamenilor politici și ale intelectualilor (categorii ce, în mare parte, s-au suprapus) erau de ordin istoric¹⁷, politic și economic¹⁸. Apelul la memoria colectivă, la o istorie „recentă”

¹³ Alexandru D. Xenopol, *Opere. I. Studii*, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă/Muzeul Național al Literaturii Române, 2019, p. 605, 627.

¹⁴ Maude Rea Parkinson, *Douăzeci de ani în România (1889-1911)*, ediție de Constantin Ardeleanu, București, Humanitas, 2014, p. 219.

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond General Alexandru Socec 1877-1951, dosar 10/1914-1918, f. 24v.

¹⁶ Vezi, pe larg, cartea lui Lucian Boia, *Germanofilia*, București, Humanitas, 2009.

¹⁷ Lupu Kostaki, *Memoriile unui trădător. Un înalt funcționar român sub guvernământul militar german (1916-1918)*, ediție de Alexandru Istrate și Claudiu-Lucian Topor, București, Humanitas 2020, p. 156-159.

¹⁸ Petre P. Carp, *România și Războiul European*. București, 1915.

complicată, în care momentele de reformă inspirate de Rusia fuseseră contrabalansate de pierderi teritoriale, era contracarat de discursurile ce urmăreau să trezească sentimentele patriotice, naționale¹⁹, animate de idealul unității naționale.

Importanța prejudecăților istorice și, de asemenea, cea a anului revoluționar 1917 pentru modalitățile în care memorialiștii militari și civili au evaluat sau re-evaluat colaborarea militară și politică cu Rusia contrastează vizibil cu referirile la responsabilitățile celorlalți aliați ai României. Nu este mai puțin adevărat faptul că misiunea franceză, în jur de 1600 de oameni, erau compusă preponderent din ofițeri și specialiști, trimiși în primul rând pentru a (re)antrena armata română și de a ajuta serviciul sanitar²⁰. Discrepanța numerică față de armata rusă, cu mai unițiți ce au participat efectiv la lupte, a fost evidentă și s-a reflectat la fel de mult în memorialistică. Valul de aprecieri la adresa misiunii militare franceze a contrastat puternic cu scoaterea în evidență a elementelor negative în judecata armatei ruse²¹.

Așteptări și realitate

În presa rusă, știri și comentarii despre așteptările ridicate ale României de la o posibilă colaborare militară apăruseră din toamna anului 1915²². Trebuie însă avut în vedere faptul că primele îndoieli asupra calității și mai ales asupra interesului pentru a lupta al trupelor trimise în sprijinul armatei române au apărut de la începutul

¹⁹ Barbu Ștefănescu-Delavrancea, *Războiul și datoria noastră. Discurs pronunțat în ședința publică a Academiei Române în ziua de Vineri 2 Septembrie 1916*, București, Carol Göbl, 1916.

²⁰ Constantin I. Stan, *Sosirea misiunii militare franceze condusă de generalul Henri M. Berthelot în România*, în „Danubius”, Galați, XXV, 2007, p. 213-214.

²¹ Claudiu-Lucian Topor, *Romanians and Their Allies in War Memoirs. Contrasting Portrayals of the Russians and of the French (1916-1918)*, în „Transylvanian Review”, XXVII, Supplement 2, 2018, p. 61-69.

²² Sergey P. Kostrikov, Marina A. Shpakovskaya, Andreea Gavrilă, *The Thessaloniki Front: The Position of Romania from the Perspective of the Russian Press of Autumn 1915*, în „Codrul Cosminului”, XXV, 2, 2019, p. 339 (<https://doi.org/10.4316/CC.2019.02.005>, accesat 5 octombrie 2021).

campaniei din Dobrogea. Scrierile foștilor combatanți de pe frontul dobrogean au insistat asupra dușmăniei acerbe dintre diviziile de voluntari sârbi încadrate în armata rusă și trupele bulgare.

Comandant al unei divizii strămutate de pe frontul din Oltenia, generalul Alexandru Socec afirma că „serbo-croații se luptă ca fiarele sălbatice cu bulgarii [...] nu fac prizonieri”; în același timp, „rușii fug de bulgari”²³. O informație asemănătoare apare în amintirile târzii ale lui Gheorghe Banea, elev ofițer rănit în Dobrogea și trecut prin mai multe spitale și lagăre din Bulgaria. Conform acestuia, pe frontul de la Salonic trupele bulgare sătule de război preferau dezertarea și condamnarea protecției prizonieratului: „cum era să ne predăm, când în fața noastră luptau sârbii! Șiăștia nu iau prizonieri, îi omoară pe toți”²⁴.

Se poate obiecta că afirmațiile memorialiștilor români au fost condiționate de o neîncredere cu rădăcini istorice adânci, adâncită de contactul direct cu armata rusă. Schimbarea de regim din 1945-1947 a reprezentat alt element important în modalitățile în care amintirile despre Primul Război Mondial puteau fi publicate.

Scriind pe baza unei arhive proprii, colonelul Pârvu Boerescu (1888-1978) a consemnat în amintirile sale din 1975 lentoarea trupelor ruse din Dobrogea, chemate în sprijinul celor românești care luptau la Turtucaia, dar și dezinteresul generalului rus Andrei M. Zaionciovski (1862-1926)²⁵. Cunoștințele teoretice și experiența de front ale celui numit la comanda întregii armate româno-ruse din Dobrogea nu erau atât de precare²⁶, pe cât s-ar putea înțelege din opiniile contemporanilor săi. Judecățile camarazilor români au fost dure, dar nu scuză cu nimic propriile erori și lipsa de pregătire

²³ ANIC, Fond Alexandru Socec, 1877-1951, dosar /19, f. 71v, f. 88.

²⁴ Gheorghe Banea, *Zile de lazarat. Jurnal de captivitate și spital*, București, Editura Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938, p. 137.

²⁵ Pârvu Boerescu, *Jurnal de front. De la Jiu la Mărășești (1916-1917)*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1975, p. 18, 23.

²⁶ Biografia lui A.M. Zaionciovski este disponibilă pe site-ul „Boris Yeltsin Presidential Library”; <https://www.prlib.ru/en/history/619824> (accesat 22 noiembrie 2021).